

## NEKAJ MISLI O PISAVI ANTIČNIH IMEN IN STROKOVNIH IZRAZOV

KAJETAN GANTAR

*Filozofska fakulteta, Ljubljana*

*Ob predlogu novih pravopisnih pravil*

V Slavistični reviji 1977 sta začela Jože Toporišič in Jakob Rigler objavljati obsežen Komentar k načrtu pravil Slovenskega pravopisa. V okviru poglavja »Prevzemanje prvotno neslovenskih poimenovanj v slovenski knjižni jezik« obravnavata tudi latinsko pisavo, tj. vprašanje pisanja latinskih imen in tujih besed latinskega izvora v slovenščini.<sup>1</sup>

Kot je bilo pričakovati, se v predlogu novih pravopisnih pravil uveljavlja težnja po podomačevanju latinskih imen. Takšna težnja je, kot smo že zapisali, načelno sprejemljiva, vendar le pod pogojem, da ostaja v zmernih okvirih, se pravi, da bistveno ne krni izvirnih imen, da ne vodi k nepotrebnim zamenjavam, nejasnostim in nedoslednostim in da ne gre na škodo strokovnosti.

Na splošno lahko ugotovimo, da predlagane smernice ostajajo v navedenih okvirih. Edinole v primeru besede *Laelius* bi lahko pripomnili, da je oblika *Lélj* (poglej *Lélij* in *Lélius*) pretirano podomačena. Razen tega bi ob tej obliki lahko prišlo do zamenjave z Leljem, ki ga poznamo iz Prešernove elegije »V spomin Matije Čopa« in ki je po Prešernovih besedah »bog ljubezni, slovanski Amor«, po Stritarju pa precej »problematičen mitološki paglavec«,<sup>2</sup> vsekakor pa nima nič skupnega s Scipionovim prijateljem Lelijem, ki ga imata v mislih sestavljalca pravopisnih pravil. Ponesrečen je tudi dostavek ob imenu Ajshil »podomačeno Eshil«. Oblika Eshil (ali Edip) ni nič bolj podomačena kakor Ajshil ali Ojdip(us),<sup>3</sup> kvečjemu bi lahko rekli, da je pofrancozena ali poitalijanena in da se ji zato rajši izogibljimo.

Na splošno pa so, kot rečeno, predlagane smernice, ki so strnjene v trinajst pravil, sprejemljive.<sup>4</sup> Morda bi bilo koristno, šesto in sedmo pravilo še nekoliko dopolniti.

Sedmo pravilo govori o zamenjavanju zveze *-ti-* pred samoglasnikom z zvezo *-ci-*. Kot odstopanje od tega pravila navaja grške tujke. Morda bi kazalo to pravilo dopolniti še z nekaterimi drugimi izjemami<sup>5</sup> ali vsaj z besedo »običajno«, tako da bi se ustrezno pravilo glasilo:

Zvezo *ti* pred samoglasnikom običajno zamenjujemo s *ci*: *Tertius* — *Tercij*... Vendar nekatere besede odstopajo od tega pravila: *bestia* — bestija, *hostia* — hostija, *Sextius* — Sekstij.

Šestemu pravilu (o dvojnih soglasnikih) pa naj bi se dodalo dopolnilo:

Dvojni soglasnik *cc* podomačimo s *kc*: *accelero* — akcelerator, *Accienus* — Akcien, *Cocceius* — Kokcej.

Zaradi izčrpnosti bi morda kazalo uvesti še nekaj dodatnih pravil, in sicer:

— Črko *i* v začetku besede pred samoglasnikom in sredi besede med samoglasnikoma podomačujemo z *j*: *iunius* — junij, *Iulius* — Julij, *Iuno* — Junona, *Pompeius* — Pompej, *Seianus* — Sejan. V preglednici primerov je sicer naveden en tak primer (*Iustus* — Júst), manjka pa ustrezno pravilo.

— Skupino *ngu* pred samoglasnikom podomačimo kot *ngv*: *lingua* — lingvist, *sanguis* — sangvinik.

— Skupino *su* pred samoglasnikom podomačimo kot *sv*: *Suebi* — Svebi, *Suessa* — Svesa, *Suetonius* — Svetonij.

Širša vprašanja, ki presegajo okvir tega zapisa, se odpirajo ob grških besedah, ki smo jih prevzeli po posredovanju latinščine, za kar je v predloženem gradivu precej primerov. Vendar je treba pripomniti, da je posredniška vloga latinščine v nekaterih primerih vprašljiva, ponekod je bila pot precej ovinkasta in je vodila iz grščine prek francoščine in nemščine v slovenščino. Zanimivo je tudi, da nekatere besede uporabljamo v grški in latinski inačici, pri čemer pa obstoji včasih pomenski razloček. Tako je npr. *kinik* precej ozek strokovni izraz, ki označuje privrženca Antistenove filozofske smeri, medtem ko ima polatinjeni *cinik* širši splošnejši pomen.<sup>6</sup>

#### *Vprašanja klasične in tradicionalne izgovarjave latinščine*

Precej vznemirjenja in vroče krvi je v zadnjih desetletjih povzročila zahteva po uvedbi klasične izgovarjave latinščine, tj. zahteva, naj se latinščina izgovarja tako, kot so jo izgovarjali Rimljani v najvišjem vzponu svoje politične moči in kulturnega razvoja, v obdobju tako imenovane zlate in srebrne latinščine. Ker je zadeva precej aktualna in še zmerom vzburja duhove, je treba o njej spregovoriti nekoliko izčrpejše.

Zahteva je z jezikovnega stališča povsem upravičena, razumljiva in logična: Latinščina, kakršne se učimo v naših šolah, je latinščina iz tako imenovanega zlatega in srebrnega obdobja, tj. iz obdobja ok. 100 pr. n. š. do 100 po n. š. To je latinščina Cezarjeve in Ciceronove proze, latinščina avgustejske poezije. Latinski besedni zaklad, ki se ga učimo, je besedišče tega obdobja, zato se npr. učimo, da je konj = *equus* (in ne *caballus*, kot v poznejši latinščini in kot je nato prevladalo v modernih romanskih jezikih). Oblikoslovje, ki se ga učimo, je oblikoslovje tega obdobja, s šestimi skloni in petimi sklanjatvami itd. Sintaksa, ki se je učimo, je sintaksa klasično izklesanih ciceronskih period, z železno logiko pravil o sosledici časov, o gerundivnem skladu, o absolutnem ablativu, akuzativu z infinitivom in drugimi zahtevnimi stavčnimi konstrukcijami. Ker temelji torej celotna zgradba našega poučevanja latinščine na jezikovni strukturi tega obdobja, je povsem naravno, da se morajo v to vključiti tudi pravila fonetike, pravorečja in izgovarjave. V nasprotnem primeru bi zašli v groteskno situacijo, podobno kot če bi se npr. kak tujec učil sodobne slovenščine in pri tem povsem sodobne stavke z današnjim besediščem in z upoštevanjem danes veljavnih slovničnih pravil izgovarjal po načelih, kakršna so veljala v Trubarjevem in Dalmatinovem obdobju.

Kakor vsak jezik, tako se je seveda tudi latinščina v dolgih stoletjih svojega obstoja razvijala, razvijala se je tudi njena fonetika in izgovarjava. Nekateri pomembni premiki v primerjavi z izgovarjavo ciceronske latinščine so nastopili že v 2. stoletju po n. š., najpomembnejša in najočitnejša sprememba v izgovarjavi, mehčanje črke *c* (= *k*) pred svetlimi vokali (*e*, *i*, *y*, *ae*, *oe*) pa se je izvršilo šele ob zatonu antike. Toda proces spreminjanja latinske izgovarjave se je nadaljeval tudi še dolgo po tem, ko latinščina ni bila več pogovorni jezik ljudskih množic, ampak samo še občevalno sredstvo elite evropskih izobražencev. Le-ti so izgovarjavo latinskih črk prilagajali izgovarjavi svojega materinskega jezika. Tako so npr. besedo *Caesar*, ki se je v avgustejskem obdobju izgovarjala kot *kájsar*, Italijani izgovarjali kot *čezar*, Francozi kot *sezár*, Nemci kot *cezar*, Angleži kot *sizr*; glagolsko obliko *cecini*, katere avtentična izgovarjava je *kékini*, so Italijani spremenili v *čéčini*, Francozi v *sesiní*, Nemci v *cécini* itd. Tako je namesto ene latinščine, ki naj bi narode povezovala in jim bila most k boljšemu medsebojnemu razumevanju, nastala vrsta nacionalnih latinščin: »francoska«, »italijanska«, »nemška«, »angleška«, »španska« latinščina in podobno. Pri nas se je — pač pod vplivom avstro-ogrske tradicije — zakoreninila predvsem nemška varianta latinske izgovarjave, ponekod v primorskih mestih se je uveljavljala tudi njena italijanska inačica.

Ugledni latinisti vseh narodov so si že dolgo prizadevali, da bi naredili konec anarhiji na področju latinske izgovarjave in da bi vrnili latinščini njeno prvotno, avtentično zvočno podobo, kakršno je imela v najlepših letih svojega razcveta. Radikalen prelom in vrnitev k prvotni izgovarjavi je predlagal že znameniti humanist Erazem v svojem »Dialogu o pravilni izgovarjavi latinščine in grščine« (*Dialogus de recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione* 1528). V tem spisu je nastopil tako proti itacistični izgovarjavi grščine, ki se je tedaj razširila po Evropi zlasti pod vplivom grških izobražencev, ki so pred Turki emigrirali iz Bizanca, kakor tudi proti izgovarjavi latinščine, kakršna je bila razširjena v cerkvi in po evropskih šolah in univerzah. Glede klasične grščine je bila zadeva sorazmerno z lahkoto rešena in poenotena, čeprav so se posamezni privrženci itacistične izgovarjave<sup>7</sup> trdovratno upirali še do 19. stoletja.<sup>8</sup>

Z latinščino je bila zadeva težavnejša, nad zakoreninjeno latinsko izgovarjavo je ležala peza stoletij, moč tradicije, avtoriteta vplivnih cerkvenih krogov, vraščenost latinskih tujk v moderne jezike, vsakdanji strokovni jezik zdravnikov in farmacevtov itd. itd. Le redki posamezniki so sledili Erazmu in si prizadevali za avtentično izgovarjavo latinskih imen. Eden izmed teh je bil npr. nemški učen filolog A. J. Penzel (1749—1819), ki je znan tudi iz naše kulturne zgodovine, saj je nekaj časa služboval v naših krajih in zahajal v Zoisov krog.<sup>9</sup> Penzel je dosledno pisal *Julius Kaisar*, *Kikeron*, *Lukius Domitius* in podobno.<sup>10</sup>

V dvajsetem stoletju so postale zahteve po vrnitvi k avtentični klasični izgovarjavi čedalje glasnejše in odločnejše. Toda čim glasnejše so postajale te zahteve, tem silovitejši so bili tudi odpori privržencev tradicije. Tako je npr. francoski prosvetni minister leta 1923 zavrnil predloge za uvedbo avtentične latinske izgovarjave s kategorično izjavo: »Il faut prononcer le latin à française, non autrement.« Skoraj istočasno je bilo v Parizu ustanovljeno posebno Društvo prijateljev francoske izgovorjave latinščine (*Société des amis de la prononciation française du latin*).<sup>11</sup>

Toda ideja o avtentični klasični izgovarjavi je kljub tem odporom nezadržno prodirala in zlasti po drugi svetovni vojni so jo sprejeli domala vsi pomembnejši latini-

stični centri. Mednarodni kongresi so sprejeli celó uradne resolucije, v katerih so zahtevali dokončen prelom z zgrešeno tradicijo.<sup>12</sup> Zlasti univerze so se skoraj v celoti vrnile k prvotni izgovarjavi, medtem ko je na gimnazijah in v cerkvenih šolah marsikje še močno zakoreninjena tradicionalna izgovarjava.

Tudi pri nas nismo zaostajali za tem razvojem. Že Stanislav Škrabec je leta 1904 razpravljajl o raznih vidikih izgovarjave latinščine — seveda za ponazoritev podobnih dilem ob izgovarjavi slovenščine. Svoja razpravljanja je sklenil z besedami: »Najpametnije bi bilo v resnici, da bi obveljala stara izreka Ciceronovega in še Hijeronimovega časa in to ne le glede navedenih soglasnikov, temveč tudi glede samoglasnikov in njih kvantitete; saj bo mladina v latinskih šolah šele potem lepoto Horacijevih in Vergilijevih verzov mogla prav čutiti in uživati. Taki v vsakem oziru popolni izreki na ljubo bi mogli pač vsi razni kulturni narodi brez obžalovanja ali zavidanja popustiti svoj dosedanji način, in ker gre tu le za mrtev jezik in so prizadeti le možje učeno izobraženi, ki ga potrebujejo tudi skoraj samo v višje namene, bi se moralo pač brez posebne težave dognati zedinjenje.«<sup>12 a</sup>

V času med obema vojnama je uvedbo klasične izgovarjave predlagal Albin Vilhar, po rodu Slovenec, sicer vse življenje profesor na srbskih gimnazijah in prevajalec antičnih del v srbsščino.<sup>13</sup> Že leta 1934 je objavil članek z bogato znanstveno argumentacijo, v katerem se je odločno zavzel za uvedbo klasične izgovarjave, medtem ko je tradicionalno izgovarjavo označil kot »papirni izgovor«.<sup>14</sup> Za takšno izgovarjavo se je dosledno zavzemal tudi Anton Sovrè.<sup>15</sup> Tehten in solidno argumentiran prispevek o tem vprašanju je nadalje objavil vodilni zagrebški latinist Veljko Gortan.<sup>16</sup> Zanimiva in prepričljiva je tudi argumentacija, ki jo o tem vprašanju dajeta Milan Budimir in Miron Flašar na uvodnih straneh svojega *Pregleda rimske književnosti* in kjer zlasti upošteva specifične pogoje Balkanskega polotoka.<sup>17</sup>

Nekoliko bolj zadržana je v tem pogledu Ana Šašel v svojem — sicer po zelo modernih metodičnih načelih zasnovanem — učbeniku latinščine, ki najprej navaja pravila tradicionalne izgovarjave, nato pa dodaja kratko opombo: »V zadnjem času se tudi pri nas uvaja izgovarjava, ki se je po svetu večinoma že povsod uveljavila, da namreč črko *c* vedno izgovarjamo kot *k*, *t* in *s* vedno tako kot pišemo ...«<sup>18</sup> Še bolj zadržan je Silvo Kopriva, avtor obsežne in izčrpne latinske slovnice, saj navaja vseskozi vzporedno klasično in poklasično izgovarjavo in le v drobnih opombi pod črto omenja, da »zavoljo enotnosti in zlasti zaradi različne izgovarjave pod vplivom modernih jezikov priporočajo (sic!) klasično izgovarjavo«.<sup>19</sup>

\*

Ker je poglavitni predstavnik klasične latinščine rimski državnik, mislec in govornik Ciceró in ker je v njegovem imenu kar dvakrat navzoč soglasnik *c/k*, ki je osrednje jabolko spora, se ta izgovarjava označuje tudi kot izgovarjava »kikero«: tako je namreč znameniti govornik sam izgovarjal svoje ime. Njej nasprotni tip tradicionalne izgovarjave pa se označuje kot izgovarjava »cicero«.

Vprašanje je, kdaj se je začel *c*, ki so ga prvotno v vseh položajih izgovarjali kot *k*, pred svetlimi samoglasniki mehčati v *c*. Hieronim (ok. 347—420) je verjetno črko *c* še povsod izgovarjal kot *k*, saj drugače ne bi bil zapisal, da je *K* poleg *C* v latinščini odvečna črka (*littera superflua*).<sup>20</sup> Toda v grški transkripciji latinskih imen na egiptanskih papirusih srečamo že v četrtem stoletju znamenja, da se je začel *C* pred svetlimi samoglasniki mehčati, tj. izgovarjati kot *kj* ali celó kot *č*; tako je npr. latinski samo-

stalnik *lancearius* na nekem papirusu iz tega obdobja transkribiran kot λαγχάρις.<sup>21</sup> Seveda se ta glasovni premik ni izvršil na vsem ogromnem ozemlju rimskega imperija istočasno. Stari Germani so prevzeli številne latinske besede še v prvotni obliki, tako npr. besedo *Caesar*, iz katere je nastal nemški *Kaiser*, ali besedo *cellarium*, iz katere izvira današnja nemška beseda *Keller* (klet). Toda nemški menihi so pozneje isto besedo prevzeli tudi v palatalizirani obliki, na kar kaže današnja nemška beseda za meniško celico *Zelle*. Slovani so ob svojem prihodu besedo *Caesar* prevzeli že v palatalizirani obliki, zato naša današnja beseda *cesar*. Toda po drugi strani lahko sklepamo, da je prvi val Slovanov našel na današnjem ozemlju ponekod še izgovarjavo prvotnega *k*, na kar kaže npr. današnje ime mesta *Sisak*, ki je lahko nastalo le iz oblike *Siskia*. Verjetno je prav ob času, ko so Slovani prodirali na Balkanski polotok, tu potekal proces palatalizacije, zato se npr. mesto *Muciani castellum* (v bližini današnjega Niša) pri Prokopiju že transkribira kot *Moutzianikástellon* (Μουτζιανικάστελλον), medtem ko se npr. nekatera druga mesta v isti pokrajini in pri istem pisatelju transkribirajo še s *k* (Κοβέγκιλες, Μαρκελλιανά, Μ:ριλπετρα).<sup>22</sup>

Vendar pa črka *c/k* ni edini razloček med obema tipoma izgovorjave. Druge pomembne razlike so:

Izgovarjava diftongov *ae* in *oe*, ki sta pozneje prešla v *e*; ta premik se je prej izvršil v ljudskem jeziku, pozneje v mestnem jeziku izobražencev, ki so dlje vztrajali pri prvotni izgovarjavi.

Črka *s* se je prvotno v vseh položajih izgovarjala kot *s*, pozneje je med samoglasnikoma in v skupini *-ns-* prešla v *z*.

Skupina — *ti* — se je v klasičnem obdobju v vseh položajih izgovarjala kot *ti*, šele v 2. stoletju po n. š. se je pred vokali omehčala v *-ci-*.<sup>23</sup>

Posebno poglavje predstavlja izgovarjava črke *h*, kjer so se mnenja razhajala že v klasičnem obdobju. V podeželskem jeziku (*sermo rusticus*) je ta glas že zgodaj izginil, medtem ko so ga v kultiviranem mestnem jeziku (*sermo urbanus*) zlasti izobraženci umetno vzdrževali pri življenju in ga uvajali celó tja, kjer ni imel kaj iskati (tako imenovani hiperkorektizmi). O tem pričajo razne besedne igre in namigovanja, ki jih srečamo pri pesniku Katulu.<sup>24</sup> S tem si lahko tudi pojasnimo številna oklevanja med dvema inačicama, zlasti pri besedah iz kmečkega okolja, npr. *anser* — *hanser* (gos), *olus* — *holus* (zelje), *edera* — *hedera* (bršljan), *arena* — *harena* (pesek), *erus* — *herus* (gospodar). Primere različnih pisav srečujemo tudi na napisih, npr. *ORATIA* (CIL I<sup>2</sup> 1124) namesto *HORATIA*. Prav tako srečujemo na napisih zgovorne primere raznih hiperkorektizmov, npr. nedoločnik *HIRE* (CIL IV 1227) namesto pravilnega *IRE*. Verjetno je bila črka *H* v latinščini že dolgo samo nekaj pridih, zato se npr. Avguštin v svojih Izpovedih norčuje iz tistih izobražencev, ki jim je veliko do tega, da pravilno izgovarjajo *homines* namesto *omines* (ljudje), pri tem pa jim niti malo ni mar ljubezni do *homines*.<sup>25</sup>

Izgovarjava tako imenovanih aspiriranih soglasnikov (*ch*, *th*, *ph*, *rh*), ki jih srečujemo samo v tujkah in izposojenkah iz grščine, se je razlikovala od izgovorjave, kakršne smo navajeni danes v šolah: *ph* se je v resnici izgovarjal kot *p* s pridihom, ne pa kot naš *f*. Šele od 4. stoletja dalje sta se oba glasova zlila v eno, o čemer pričajo številne zamenjave med *ph* in *f* na napisih.

In naposled je tu še vprašanje glasov *U* in *V*. Klasična latinščina med njima ni delala razlike in je zanju poznala samo eno črko. Razločevanje med obema črkama je uvedel šele francoski humanist Petrus Ramus (Pierre de La Ramée 1515—1572),

zato se obe črki večkrat označujeta kot »ramisti«. V soglasniških položajih je bila izgovarjava črke V bližja našemu dvoustičnemu *u* kot pa našemu soglasniku *v*. Zato npr. grški avtorji transkribirajo latinsko ime VALERIUS z začetnim samoglasnikom (torej Οὐαλέριος). Tako nam postane tudi razumljiva poanta besedne igre, ki jo omenja Cicero (De div. 2, 84): Neki branjevec iz Kavna (*Caunus*) je v pristanišču v Brundiziju kričal, da prodaja smokve iz Kavna (*Cauneas*). To kričanje je po naključju slišal vojskovodja Kras in si ga razlagal kot ominozno znamenje v smislu besed *Cav(e) ne eas* (= »Nikar ne hodi!«). Takšna besedna igra je bila mogoča samo, če upoštevamo tesno medsebojno povezovanje besed in pa okoliščino, da se je skupina *-av-* v besedi *Cave* v resnici izgovarjala kot diftong *-au-*.

\*

Ob problemu, ki smo ga tu načeli, se zastavlja še vrsta drugih vprašanj, kot npr.: Ali sploh imamo zanesljive dokaze za klasično latinsko izgovarjavo? Ali je smiselno in potrebno, s takšno vehementnostjo uvajati klasično izgovarjavo? Kakšna je sploh neposredna korist od tega? Ali ne bi bilo bolje, pustiti stvari tako, kot so, po znanem načelu: *Quieta non movere*? Ali ni celó nasprotno, da s tem povzročamo le še večjo škodo, ko v pouk latinščine, ki se mora že tako otepati z raznovrstnimi težavami in nasprotovanji, vnašamo nepotreben nemir, negotovost in razdvojenost glede izgovarjave? In če že dosledno uvajamo klasično izgovarjavo, kako tedaj brati poznolatinške, kako krščanske, kako srednjeveške tekste, ki se že ob svojem nastanku niso klasično izgovarjali? In navsezadnje: kakšna načela sledijo iz vsega navedenega za pisavo tujk, strokovnih izrazov in antičnih imen v slovenščini?

V nadaljevanju bomo skušali po vrsti poiskati odgovor na vsako od zastavljenih vprašanj.

Dejanskega stanja izgovarjave posameznih latinskih glasov v klasičnem obdobju seveda ne moremo ugotoviti s takšno natančnostjo kot v fonetikah sodobnih jezikov. Vendar je historična gramatika nanizala dovolj prepričljivih argumentov, s katerimi lahko vsaj v glavnih obrisih načrtamo značilnosti latinske izgovarjave.<sup>26</sup> Med takšne argumente lahko štejemo:

- neposredna pričevanja antičnih slovničarjev in drugih piscev (Priscijan, Terencijan, Marij Viktorin, Velij Longus, Avlus Gelij, Kvintilijan, Svetonij);

- transkripcija latinskih imen in izrazov pri sodobnih grških avtorjih (npr. *Καῖσαρ*, *Κικέρων*, *κήνσωρ*, *πράττωρ*);

- transkripcija grških imen in besed v klasični latinščini (npr. *Κίρκη* — *Circe*, *κῆτος* — *cetus*);

- napake na napisih;<sup>27</sup>

- primerjava z razvojem konzonantizma in vokalizma v drugih indoevropskih jezikih in primerjava s historičnim razvojem v sami latinščini;

- upoštevanje poznejšega fonetičnega razvoja v romanskih jezikih;<sup>28</sup>

- prevzemanje latinskih besed v germanskih jezikih;<sup>29</sup>

- prevzemanje latinskih besed v slovanskih jezikih;<sup>30</sup>

- anekdote pri antičnih piscih, ki včasih postanejo razumljive šele, če upoštevamo posebnosti izgovarjave;<sup>31</sup>

- besedne igre;

- aliteracije, ki ostanejo aliteracije le, če se držimo klasične izgovorjave.

Iz vsega povedanega se sam po sebi ponuja odgovor tudi na drugo zastavljeno vprašanje. Izgovarjava v latinščini, ki jo pogosto označujejo kot »mrtev jezik«, seveda ne igra tako pomembne vloge kot v modernih jezikih. Verjetno bo kljub težnji po poenotenju izgovarjave vsaka nacionalna izgovarjava latinščine obdržala nekaj »nacionalnega kolorita«: Nemec bo tudi v latinščino nehotе vnašal nekaj svoje trdote, Italijan nekaj svoje mehkobe, Francoz svoj apikalni *r* itd. Vendar se podobno dogaja tudi v priučenih sodobnih jezikih, ki jih skoraj vsakdo izgovarja »z akcentom«.

Toda osnovne značilnosti izgovarjave morajo kljub temu ostati enotne, saj samo v tem primeru lahko latinščina omogoča in olajša sporazumevanje med narodi. Poleg tega ob neavtentični izgovarjavi številne besedne igre izgubijo svojo poanto, aliteracije izgubijo svojo melodijo, in ker je aliteracija najstarejša in najbolj avtentična izrazna prvina stare latinske poezije,<sup>32</sup> izgubi tudi ta poezija kot celota ob tem velik del svojega čara. Tudi v antični retoriki je igrala aliteracija izredno pomembno vlogo,<sup>33</sup> ki ob tem prav tako lahko zbledi. Slovito Katonovo reklo *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam* ima čisto drugačno udarno moč, če ga izgovorimo s tremi zaporednimi *K*. Znamenite so Hieronimove sanje, ko se mu je prikazal Kristus in mu očital: *Ciceronianus es, non Christianus!*<sup>34</sup> Očitek izgubi svojo plastično sugestivno silo, če začetnih črk ne izgovarjamo tako, kot je treba.

In navsezadnje je klasična izgovarjava lažja tudi z didaktičnega vidika. Učencem se je treba zapomniti eno samo pravilo: Latinske črke se vedno izgovarjajo tako, kot se pišejo; pri tem je treba vedeti samo, da je črka *C* prvotno znak za *K*. To pravilo lahko kvečjemu olajša in poenostavi pouk latinščine, potrebno je le, da se ga vsi učitelji dosledno držijo.

Kar zadeva branje raznih poznoantičnih, cerkvenih, srednjeveških besedil, si bo strokovnjak seveda prizadeval, da jih bo bral v skladu z dejansko izgovarjavo stoletja, v katerem so ta besedila nastala. Epigrafiku bodo lahko morebitna razhajanja med pisavo in izgovarjavo v pomoč pri približnem datiranju napisa. Od učencev v srednji šoli pa seveda ne moremo zahtevati, da bodo spričo majhnega števila učnih ur, ki so latinščini na voljo, zasledovali še posamezne etape glasovnih premikov, zato se bodo pač omejevali na učenje klasične latinščine.

\*

Ostaja še zadnje vprašanje, ki nas v tem okviru najbolj zanima: Kakšna načela sledijo iz vsega povedanega za pisavo tujk latinskega izvora, za pisavo antičnih imen in strokovnih izrazov v slovenščini?

Pred podobnim vprašanjem stoje tudi vsi drugi jeziki, ne samo slovenščina. Omenil sem primer nemškega učenjaka Penzla, ki je že pred dvema stoletjema v nemščino uvajal pisavo *Kaisar*, *Kikeron* in podobno.<sup>10</sup> Podobnega poskusa sta se v novejšem času v srbsčini lotila Budimir in Flašar v svojem *Pregledu rimske književnosti*: že sam predgovor, ki sta ga napisala k tej knjigi, je en sam polemični izziv *Pravopisu srpsko-hrvatskoga književnog jezika*, ki pri pisavi latinskih imen v srbsčini predpisuje upoštevanje tradicionalnega latinskega izgovora. Budimir in Flašar se postavljata na nasprotno stališče in dosledno pišeta *Ajneida*, *Akije*, *Horatije*, *Kikeron*, *Lukretiје*, *Propertije*, *Takit* itd.

Vendar so takšni in podobni posegi očitno šli predaleč, zato tudi niso rodili pričakovanega uspeha. Eno je zahtevati, naj se v šoli latinska besedila zares latinsko

izgovarjajo, drugo pa, naj živ jezik spremeni svoje besede, ki jih je prevzel iz tujega jezika in jih v toku stoletij prilagodil svojemu jezikovnemu ustroju. Tudi od besed, ki smo jih prevzeli iz nemščine ali italijanščine, ne zahtevamo kaj takega — zakaj bi torej pri latinskih tujkah postavljali bolj rigorozne kriterije? Besede kot so *akcija*, *ambicija*, *cista*, *civilist*, *nacionalizem*, *precizen*, *socializem*, *univerza* itd. se že desetletja in stoletja vraščajo v slovensko besedišče in vsako nasilno prekrščevanje v *akija*, *ambikija*, *kivilist* in podobno bi izzvenelo v pravo grotesko. Zato česa podobnega ne zahteva nihče — ne v nemščini ne v srbohrvaščini in tudi ne v slovenščini. Kar zadeva same tujke, njihova pisava torej sploh ni vprašljiva in tudi ni v ničemer odvisna od klasične ali tradicionalne izgovarjave.

Pa tudi v pisavi latinskih lastnih imen v tem pogledu ne kaže pretiravati. Navsezadnje imamo od teh imen izpeljane razne tujke, in nemogoče bi bilo zahtevati, naj se npr. po eni strani piše *Kajsar*, *Kikero*, *Majkenat*, po drugi strani pa *cezaropapizem*, *ciceronščina*, *mecenski*. Vsako pretiravanje v tem pogledu lahko privede do raznih nedoslednosti in do nepotrebnih dublet.<sup>35</sup> Poleg tega so številna od teh imen postala sestavni del naše kulturne zakladnice, omenja jih npr. že Prešeren v svojih verzih (*Horacij*, *Cintija*, *Eol*, *Ezop* itd.), in če bi hoteli biti po vsej sili dosledni, bi morali spreminjati njegovo pesniško besedilo, kar je seveda nesprejemljivo.

Pač pa bi lahko v tistih primerih, kjer raba okleva, dajali prednost avtentični klasični dvojnici. To velja predvsem za razna imena in besede grškega izvora, ki pa smo jih deloma prevzemali po posredovanju latinščine ali drugih jezikov. V mislih imam pisavo besed kot npr. *Dakija*, *Kerber*, *Kiklop*, *Kilikija*, *Kint*, *Kir*, *Kitera*, *Makedonija*, *Skila*, *Skiti*, *epinikij*, *epikedij*, *kikličen* kar je vsekakor bolje kot pa *Dacija*, *Cerber*, *Ciklop*, *Cilicija*, *Cint*, *Cir*, *Citera*, *Macedonija*, *Scila*, *Sciti*, *epinicij*, *epicedij*, *cikličen* itd.

Nujno je seveda treba obdržati avtentično zvočno podobo pri tistih literarnih imenih, ki so onomatopoeičnega izvora. Tako se npr. neki junak Horacijevih satir imenuje *Cicirrus*, ker s svojo bojevitostjo spominja na petelina (Sat. I 5). Ime je treba posloveniti kot *Kikir*; če ga pišemo *Cicir* (kar sem že zasledil), se vsa poanta izgubi, saj nikjer na svetu petelini ne pojejo *cicirici*, ampak *kikiriki*...

Prav tako si strokovnjak, ki prvič prevaja ali uvaja kako še neznano ali manj znano latinsko ime v slovenščino (npr. z nekega napisa), lahko prizadeva, da bi ga zapisal čim bolj v smislu avtentične izgovarjave, saj ni razloga, da bi ga moral najprej prečrkovati v izgovorjavo tipa »cicero«. Tako se bo avtentična izgovarjava, če se bodo vsi strokovnjaki držali tega načela, ob vzporedni pomoči šole vendarle sčasoma uveljavljala in postala tudi za tisto uho, ki je navajeno drugačne latinščine, nekaj povsem naravnega in vsakdanjega.

<sup>1</sup> J. Toporišič-J. Rigler, *Komentar k načrtu pravil Slovenskega pravopisa* (Slavistična revija 25, 1977, 69—106 in 311—358). — Zapis latinskih imen in tujih besed (str. 320 do 323) je naveden kot prvi v vrsti štiridesetih najvažnejših tujih pisav, ki jih namerava v uvodnem delu obravnavati novi Slovenski pravopis. Namen tega obsežnega poglavja v novem Slovenskem pravopisu je očitno, naj bi tuje glasove v slovenskem pogovornem je-

ziku zamenjavali z najbližjimi slovenskimi knjižnimi glasovi (prim. str. 317). Čeprav vprašanja v zvezi z zapisovanjem in izgovarjavo imen, vzetih iz drugih tujih jezikov, ne sodijo v naš okvir, naj se vendar vsaj v opombi nimogrede dotaknemo tudi tega vprašanja. Gotovo je, da ogromna večina Slovencev ne zna izgovarjati arabskih, kitajskih, nordijskih in številnih drugih glasov in da tudi tisti, ki znajo izgovarjati angleške,

nemške ali francoske besede, v svoji izgovarjavi niso brezhibni. Vendar je vprašljivo, ali ni napor, ki je usmerjen k uvajanju skrajno podomačene izgovarjave prav vseh tujih imen, vendarle nekoliko pretiran. Marsikdo bo v uvajanju takšne izgovarjave nehoti videl prvi korak k uvajanju fonetične pisave tujih imen po vzorcu srbohrvaščine. Poleg tega si verjetno tisti, ki se je npr. učil angleščine, ne bo nalagal še dodatnega bremena, da bi se poleg pravilne angleške izgovarjave naučil še kakih sedemdeset pravil, kako je treba angleška imena izgovarjati v slovenščini itd.

S to pripombo ne izražamo dvoma, da so težnje pravopisa pravilno usmerjene k iskanju najbližjih slovenskih glasovnih ustreznikov. Toda to ne bi smelo biti obvezno pravilo ali nekakšna Prokrustova postelja, ampak samo pomagalo nevedčemu. Morda bi se navodilo v zadnjem odstavku na str. 317 nekoliko omililo, tako da bi vanj vnesli besedico »lahko« in bi se ustrezno pravilo glasil: »Tuje glasove lahko zamenjujemo z najbližnjimi slovenskimi knjižnimi...«

<sup>2</sup> Prim. Zvon 5, 1879, 127. — Po M. Pohlinu naj bi Lel pomensko ustrežal Kastorju, tj. enemu od Dioskurov, prim. *Tu malu besedishe treh jesikov* (1781, faks. München 1972, s. v. Lel).

<sup>5</sup> Tako je te oblike podomačil že naš prvi raziskovalec grške tragedije Josip Debevec v svojem članku *Grška drama* (Izvestje I. c. kr. državne gimnazije v Ljubljani za leto 1912/13, 3—46).

<sup>4</sup> Pač pa je treba zapisati nekaj obrobni pripomb k izbranim primerom, ki ponazarjajo posamezna pravila: Besedo *euxinus* (v 1. pravilu) je treba pisati z veliko začetnico, saj je z njo mišljena oznaka za Črno morje (*Pontus Euxinus*). — Beseda *Curculio* (v 3. pravilu) se mora v slovenščini pisati kot *Kurkulio* (in ne kot *Kurkulij*) — tako kot je po drugi strani pravilno zapisana beseda *Formio* (v 1. pravilu): obe besedi namreč pripadata isti sklanjativi, samoglasnik -o sodi v obeh besedah k osnovi: *Phormio*, *Phormionis*, *Curculio*, *Curculionis*. — Beseda *Cythera* (v 5. pravilu) je grško ime (otok ob Peloponezu), zato naj se v njej ohrani grška črka K, torej *Kitera*. Če pa se ime že latinizira, bi moralo imeti tudi latinski naglas (*Citêra*). — Besedo *evtanazija* je treba v izvirniku pisati s *th* (*euthanasia*).

<sup>5</sup> Prim. podrobnejša pravila pri S. Kopri-vi, *Latinska slovnica* (Ljubljana 1976), 14.

<sup>6</sup> Podobno je skušal svoj čas A. Sovrè uvesti razločevanje med *aristokratijo*, *demokratijo*, *ohlokratijo*, *plutokratijo* (besede, kjer je ohranjen prvotni grški t) in *aristokracijo*,

*demokracijo*, *ohlokracijo*, *plutokracijo* itd.); *demokratija* naj bi bil strogo omejen zgodovinski strokovni izraz za enkratno državno ureditev atenske polis (podobno kot naj bi bila *aristokratija* strokovni izraz za enkratno državno ureditev spartanske polis itd.), medtem ko naj bi bile oblike *aristokracija*, *demokracija* itd. prepuščene širši rabi teh besed v današnjem pomenu. Prim. A. Sovrè, *Stari Grki* (Celje 1939), 196; Plutarh-Sovrè, *Življenje velikih Grkov* (Ljubljana 1959), 62 itd. Vendar gre v teh primerih za precej umetno izsiljene pomenske razločke, ki se niso uveljavile.

<sup>7</sup> Poglavitna značilnost te izgovarjave je, da se vrsta dolgih vokalov in diftongov (α, ε, ο, η, ι) izgovarja kot i, npr. *Athini* nam. *Athenai*. — Pri nas je o tem pisal V. P., *O izreki grškega jezika* (Mentor 1, 1908/9, 277—279).

<sup>8</sup> Vnet privrženec itacistične (ali tudi reuchlinske) izgovarjave grščine je bil npr. Hermann Neidlinger, profesor gimnazije v Melku, proti kateremu je polemiziral Jernej Kopitar v obsežnem spisu *Über Alt- und Neugriechisch* (Jahrbücher der Literatur 6, 1918, 123—153, ponatisnjeno pri R. Nahtigalu, Jerneja Kopitarja Spisi II 1, Ljubljana 1944, 106—137).

<sup>9</sup> Prim. Fr. Kidrič, *Slovenski biografski leksikon* II (1933—1952), 300—303.

<sup>10</sup> Prim. Penzlov prevod *Titus Dio Cassius Kokkejanus*, *Jahrbücher Römischer Geschichte* (Leipzig 1786—1818).

<sup>11</sup> Prim. J. Marouzeau, *Introduction au latin* (Paris 1954<sup>2</sup>), 14—26, zlasti 25—26.

<sup>12</sup> Zlasti odločne resolucije in priporočila v tem pogledu so sprejeli tako imenovani Mednarodni kongresi za živo latinščino (*Omnium gentium ac nationum conventus Latinis litteris linguaeque fovendis*), katerih prvi je bil v Avignonu 1956, naslednji pa v Rimu 1966, v Bukarešti 1970, na Malti 1973, v Dakarju 1977.

<sup>12a</sup> St. Škrabec, *Cvetje z vrtov sv. Frančiška* 21 (1904), 2.

<sup>13</sup> Izčrpen nekrolog o tem zaslužnem prevajalcu in odličnem profesorju (1902—1975) je objavila Darinka Nevenić-Grabovac v časopisu *Mostovi* (Beograd 1975), 285—290.

<sup>14</sup> A. Vilhar, *O izgovoru latinskega jezika* (Glasnik jugoslovanskega profesorskega društva 15, 1934/35, 123—129). Zanimivo pa je, da Vilhar sam pozneje kot avtor latinskih učbenikov tega načela ni praktično uveljavil; tako je npr. zapisal v svoji *Latinski čitanki za V. razred realnih gimnazij* (Beograd 1938<sup>3</sup>), 185: »c su Rimljani izgovarjali uvek

kao k, a sada c izgovaramo kao k samo ispred a, o, u; inače kao c.»

<sup>15</sup> Ta težnja je razvidna že iz njegovega učbenika elementarne latinščine, kjer piše med drugim: »c so izgovarjali Rimci kakor k: *carus* = *karus*, *cista* = *kista*.« In šele na drugem mestu dodaja: »Ponekod (sic!) se uči sedaj na poznolatinski način pred e, i, y, ae, oe izgovarjava c = slovenski c. Tudi izgovarjava ti pred vokalom ci je poznolatinska« (A. Sovrè-E. Tomec, *Latinska vadnica in slovnica za prvi razred klasičnih in peti razred realnih gimnazij*, Ljubljana 1935, 76). Tudi pri svojih akademskih predavanjih je Sovrè latinske citate vedno navajal v skladu z načeli klasične izgovarjave.

<sup>16</sup> V. Gortan, *Tradicionalni i klasični izgovor latinskog jezika* (Živa antika 2, 1952, 98—102). — Zanimivo je, da tudi pri V. Gortanu — podobno kot pri A. Vilharju — lahko ugotovimo razkorak med proklamiranimi načeli in uveljavljeno šolsko prakso. V latinski vadnici *Elementa latina* (Zagreb 1961<sup>7</sup>), katere soavtor je tudi V. Gortan, bremo namreč tole normativno navodilo: »c pred e-glasom in pred i-glasom izgovarjaj kao naše c, inače uvijek kao k« (str. 91). V nadaljevanju pa sledi zgolj historična ugotovitev: »Navedeni izgovor ne podudara se popolnoma s izgovorom Rimljanov u klasično, tj. u Ciceronovo i Augustovo doba. Oni su izgovarjali: a) u diftonzima *ae*, *oe* oba glasa; b) *c* i *t* uvijek kao *k* i *t*; c) *s* uvijek kao *s*...« (str. 92).

<sup>17</sup> M. Budimir-M. Flašar, *Pregled rimske književnosti* (Beograd 1963), 1—4.

<sup>18</sup> A. Šašel, *Fundamenta Latina I* (Ljubljana 1972), 7.

<sup>19</sup> S. Kopriva, *Latinska slovnica* (Ljubljana 1976), 13, op. 4.

<sup>20</sup> Hieronim, Nom. Hebr. p. 22, 28.

<sup>21</sup> Prim. J. Krämer, *Živa antika* 26, 1976, 116.

<sup>22</sup> Prokopij, Aed. 4, 4, 3. — Sploh bi celoten katalog imen v tem poglavju, ki obsega skoraj 400 krajevnih imen, zaslužil podrobno fonetično obravnavo, zlasti imena kot Τζήμερ, Ἐδετζω, Βιτζμαλα, Βράτζιστα, Τζερετζε-voúτζαζ.

<sup>23</sup> Prvi otipljivi dokaz za ta glasovni premik srečamo na nekem napisu iz leta 140 po n. š., kjer je zapisano ime CRESCENTSIA-NUS (CIL XIV, 246).

<sup>24</sup> Prim. Katul 84, 1—2: *Chommoda dicebat, si quando commoda vellet / dicere, et insidias Arrius hinsidias*... O tem pojavu poročata tudi Cicero (Orator 160) in Kvintilijan (1, 5, 20).

<sup>25</sup> Prim. Avguštin, Conf. 1, 18, 29: ... *cum homo eloquentiae famam quaeritans ante hominem iudicem circumstante hominum multitudine inimicum suum odio inmanissimo insectans vigilantissime cavet, ne per linquae errorem dicat: inter omnes, et ne per mentis furorem hominem auferat ex hominibus non cavet*.

<sup>26</sup> Strokovna literatura o tem vprašanju je zelo obsežna, iz nje so zajeti tudi številni konkretni primeri, navedeni v tem članku. Poleg že omenjenih domačih avtorjev in poleg standardnih priročnikov latinske historične slovnice (F. Sommer, M. Niedermann, R. G. Kent) naj navedem samo nekaj pomembnejših monografij o tem vprašanju: E. Seelmann, *Die Aussprache des Lateins* (Heilbronn 1885); Meunier, *La prononciation du latin classique* (Paris 1903); A. Macé, *La prononciation du latin* (Paris 1911); R. Waltz, *Manuel élémentaire et pratique de prononciation du latin* (Paris 1913); E. H. Sturtevant, *The Pronunciation of Greek and Latin* (Chicago 1920<sup>1</sup>, Philadelphia 1940<sup>2</sup>); M. Schlosarek, *Die richtige Aussprache des Lateinischen und ihre schulpraktische Bedeutung* (Darmstadt 1953<sup>3</sup>); J. Marouzeau, *La prononciation du latin* (Paris 1931<sup>1</sup>, 1955<sup>2</sup>); A. Traina, *L'alfabeto e la pronunzia del latino* (Bologna 1957<sup>1</sup>, 1973<sup>2</sup>); M. Bognoli, *La pronunzia del latino nelle scuole dall' antichità al Rinascimento I* (Torino 1962); W. S. Allen, *Vox Latina* (Cambridge 1965). — Za podroben pregled strokovne literature glej J. Cousin, *Bibliographie de la langue latine 1880—1948* (Paris 1951), 34—37.

<sup>27</sup> Prim. zgoraj str. 552 in op. 23.

<sup>28</sup> Tako se je npr. v sardinskem dialektu do danes ohranila izgovarjava *kentu* za *centum*.

<sup>29</sup> Npr. lat. *cista* — nem. *Kiste*, lat. *cerasus* — nem. *Kirsche*, lat. *corticem* — nem. *Kork*, lat. *calicem* — nem. *Kelch*.

<sup>30</sup> Številne primere za to navajata Budimir in Flašar v svojem že omenjenem predgovoru: lat. *basilicum* — shv. *bosiljak*, lat. *asellus* — slov. *osel*, lat. *Ignatius* — srbsko *Ignatije*, lat. *Vincentius* — srbsko *Vikentije*, lat. *circulus* — shv. *krklo*.

<sup>31</sup> Zlasti pri Geliju, pa tudi pri Svetoniju in drugih piscih.

<sup>32</sup> Prim. W. J. Evans, *Adlitteratio latina* (London 1921).

<sup>33</sup> Prim. Ed. Norden, *Die antike Kunstprosa I* (Leipzig—Berlin 1909<sup>2</sup>), 59, op. 1. Prim. tudi izčrpen pregled literature o tem vprašanju pri J. Cousinu, *Bibliographie de la langue latine* (Paris 1951), 215—216.

<sup>34</sup> Hieronim, ep. 22, 30. Bleščečo interpretacijo tega mesta, ki je ključnega pomena za presojo odnosov med antično kulturo in zgodnjim krščanstvom, daje T. Zielinski, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte* (Leipzig—Berlin 1912<sup>3</sup>), 91—94.

<sup>35</sup> Tako je npr. Sovreta kot doslednega privrženca klasične izgovarjave večkrat zaneslo, da je ustrezno transkribiral tudi neka-

tera antična imena v slovenščini, vendar je pri tem vedno ostal na pol poti: ohranil je izvorni *s* in *ti*, medtem ko je *k* vedno predrugačil v *c*, in tako srečamo Martiala poleg Tacita, Ambrosia in Eusebia poleg Terenca in Horaca v istem tekstu. Prim. zlasti uvod h Gaju Svetoniju Trankvilu, *Dvanaajst rimskih cesarjev* (Ljubljana 1960, 7—13).

## GEDANKEN ÜBER DAS SCHREIBEN DER ANTIKEN EIGENNAMEN UND FACHAUSDRÜCKE IM SLOWENISCHEN

### Zusammenfassung

Es handelt sich um die Fortsetzung des gleichbetitelten Aufsatzes, der in dieser Zeitschrift in 25 (1976) 539—549, veröffentlicht worden ist.

Im ersten Teil (Zum Vorschlag der neuen slowenischen orthographischen Regeln) wird Stellung genommen zum »Kommentar zum Entwurf der Regeln der Slowenischen Rechtschreibung«, den J. Toporišič und J. Rigler seit 1977 in der *Slavistična revija* veröffentlichen. Es werden vor allem jene Regeln betrachtet, die die antiken Eigennamen betreffen. Obwohl die entworfenen Regeln im Grunde anzunehmen sind, werden etliche kritische Bemerkungen gemacht bzw. Ergänzungen und Berichtigungen vorgeschlagen.

Der zweite Teil behandelt die Fragen im Zusammenhang mit der klassischen und traditionellen Aussprache des Lateins. Dabei werden Argumente für eine konsequente Anwendung der klassischen lateinischen Aussprache im lateinischen Schulunterricht angeführt. Was jedoch die Schreibweise der antiken Namen und Ausdrücke in der slowenischen Alltagssprache betrifft, sollte die althergebrachte Aussprache und die Einbürgerung dieser Wörter in der kulturellen Tradition berücksichtigt werden; deswegen wird von Übertreibungen und willkürlichen Veränderungen der mythologischen und anderen antiken Namen, die in traditioneller Form schon bei den slowenischen Dichtern und Schriftstellern des 18. und 19. Jahrhunderts vorkommen, abgeraten. In den Fällen jedoch, wo der Sprachgebrauch schwankt (es handelt sich vor allem um die griechisch-lateinischen Dubletten des Typus Kerber/Cerber), sollte die authentische griechische Form bevorzugt werden. Auch bei den Namen, die zum ersten Mal vorkommen (z. B. aus dem neu entdeckten epigraphischen Material) bzw. die in der slowenischen Fachsprache noch nicht bezeugt sind, ist die authentische Form zu empfehlen; bei den Namen mit einer onomatopoetischen Funktion (wie z. B. der Horazische Held von Sat. I 5 Cicirrus = Kikir) ist dies sogar notwendig.